

II. ÜLDJOONI LIIVI USUNDIST

USK JA “LIIGUSK”

1. Usundi mõistet liivlased väljendavad omakeelse sõnaga usk (lvÜ); samast tüvest esineb ka verb uskõ (lvÜ) = uskuda ja adjektiiv uskli (lvÜ) = 1) usklik või 2) usuline. Usk-sõnaga tõlgitsetakse üldiselt nimelt ristiusku, mis on importeeritud Baltikumisse teatavasti osalt Idast venelaste, veelgi enam aga Läänest sakslaste ja skandinaavlaste vahetalitusel, kusjuures tänapäeva Liivis tuntakse järgmisi ristiusu lahke: luteri = lutar-usk (lvÜ) (See on liivlaste ametlik usk kahe (praegu ajutiselt ühe) vaimuliku ehk nn. “papi” ja kolme kohaliku abikirikuga (Pz, Ir, Kl, varemalt ka Ii), kuna emakirikud on rannast kaugemal läti sisemaal Popenis (lt. Pope) ja Dondangenis (lt. Dundaga.), vene(laste) = krievõ(d)-usk (lvÜ), alias õigeusuliste = pareiznikad-usk (lvÜ) (Levind kogu Baltikumis tuntud “hingemaade” ja muude soodustuste töötamise abil Vene valitsuse poolt 19. a. s. 40.-aist aastaisu alates. Liivi rannikul õigeusulisel on oma kink Kuolka-külas.), katoliku = skattõl- ~ (s)katuol'-usk (lvÜ) (SjWied (LWb) kirjutab skattel-usk ~ katuol usk (vt. ka LGr CII). Inimpõlv või paar tagasi olnud kogu rannikul väga populaarne igasugu suuremate hädade ja õnnetuste puhul nn. “katolikku minemine”, s.t. sõit Riiga või Alschwangeni katoliku vaimulikkude jutule, kes raha eest palund ja palvetand kuipalju suutnud häda parandamiseks ning saatnud vande ja needuse häda tekitaja kaela (L, Ir, Pr.) ja baptistide = baptistõd-usk (lvÜ) (Baptism on praegu Liivis üsna “moes” oma kähe palvemaja (Ii, Pr) ja palgaliste jutlustajatega.); vähem tuttavad on metodistide = metodistõd- ~ memodistõd-usk (*Pr) ja kalvinistide = kalvinistõd- ~ kalavinõd-usk (*Pr). Üldterminiks spetsiaalselt ristiusu jaoks on “ristitud usk” = ristõd-usk (L, Sr, Ir, Pr), kuid seda tarvitatakse võrdlemisi väga vähe, mis seletub kaudselt võibolla ikka enam ja enam kõnekeeleks tungiva läti mõjuga: läti keel ei tunne aga mingit “risti” usku, vaid ainult “kristlikku” usku (= lt kristīga ticība, kuna “rist” on läti keeli krusts) (Eisen (ERMA II 86) väidab, et eestiski ristiusk ei ole algupäraselt ühendetav rist-sõnaga, vaid Kristus-sõna genetiiviga Christi.). Ristiusu huvides liivlased on küllalt usklikud, on ehitand mitu kinkut oma küladesse, peavad ülal oma hingekarjaseid, ostavad igasugu vaimulikku kirjandust ja palvevennatsevad agarasti oma kodudes ning “kokku saamisil” või “piiblitundel”, olgugi et viimasel ajal on hakand puhuma sellelgi rannikul teistsugu elutuuli...

2. Kuid nagu harilikult ikka — ka ristiusk on teatav ebausku väljendusvorm, sest kus palju usku, sääl ka palju ebausku — nii Liiviski ametliku kirikuusu kõrval esineb veel teine “usk”, avalikult küll halvakspeandav, salajas ometi austetav ja täniseni laialt levind, ning see on nn. “liigusk” = lieka-usk (Kr), SjWied (LWb) kirjutab löiga usk ‘Aberglaube’ (Pz) < lt lieks ‘was mehr als nötig ist, zu viel, überzählig’, überflüssig’, lieka ticība ‘Wahnglaube, falscher Glaube’ (Ulm). “Liigusu” kõrval praegu üldisemalt öeldakse mõn-usk (lvI) ~ mǎn-usk (lvL) = “ebausk”, mitte “maausk” < *maan usko, nagu võiks eeldada SjWied (LWb)

transskriptsiooni järele mõn usk, kuid muljeeritud *n* viitab kindlasti laenule lätist: < lt mañi 'Gaukelbilder, Trugbilder, Phantasien, abergläubische Vorstellungen, trügerische Lehren' (vrđl. lvÜ mõñõd samus tähendusis) ja mañu ticiba 'Der Aberglaube' (Ulm).

Esitet terminite kõrval öeldakse ebaususe kohta mõnikord ka lihtsalt "vanaaja usk" = vana aaja usk (Kr, Pr) ja edasi halvakspanevalt "pakuusk" = blek-usk (Pr) — sõna blek SjWied (LWb) noteerib veel kujul blök 'Klotz, Block' (< *blokki); tänapäeva liivis sõimatakse "pakuks" sageli ka nõida (Kr, Pr) ja isegi kummitusi (Sr, Pr), millega seletub siis kummitusisese uskumise nimetamine "paku-usuks" (vrđl. lt bluķis 'der Block, der Klotz; übertr. auf unempfindliche, klotzige, wohlbeleibte lebende Wesen'; bluķu vakars 'der Blocksabend — ein Rest der alten indogermanischen Pflock- und Säulenverehrung', ME). Tüübilised on nimetused "tühi usk" = tüja usk (Pz SjWied, LWb; Kl Saar; Alho LK 46) ~ tija usk (Kr) ja "tuuleusk" = tül-usk (Pz SjWied, LWb; V; Kl Saar). SjWied (LGr 374) kirjutab "vanast tül uskõst, mis vel paldin sõb alikštõd" (V) ja tõlgib selle 'Von altem Aberglauben, an dem noch jetzt gehalten wird'. Sõna "tuul" liivlased kasutavad üldse tühise, väärtusetu ja ebausutava tõlgitsemiseks (vrđl. e: see on mulle nagu "õhk"; vrđl. lt vęja vārds s.t. "tuule sõna" 'ein leeres Wort' Ulm), näit. "tuuletaevas" = tül-tõvaz (lvÜ) tähendab tühja juttu, loba ja lora, eriti aga just vanajuttu, muistendit; "rääkida tuule-taevaid" = rõkandõ tül-touvidi (lvÜ) või "tühja tuult rääkida" (lvÜ) tõlgitseb lobisemist, tühja-tähja kõnelemist ja väga tihti ka vanajuttude ning muinaslugude jutustamist. Ja nii nagu tühi jutt on ainult tuul, samuti siis tühi usk saab nimeks tuuleusk, ja veelgi enam — isegi selle tühise usu olevusile antakse nimeks "tuulevaim" = tül-gara (*Sr), NB mitte eriti just tuule haldja tähenduses, vaid tuulevaim on üldse üliloomuline olevus, kelle olemasolu ei taheta uskuda enam hästi, vaid kes olevat kui "mullikene vee pääl" (Sr).

Ometi selliseid ebaususe "mullikesi" on säilind veel küllalt liivi juba oma loomu poolest alalhoidliku mererahva mälus, osalt küll ainult vanaaja mälestusena või kivistund kombena, traditsioonina ja harjumusena, osalt aga ka veel tänini otse elava usuna, nii et liivlased isegi kinnitavad, nende rannikul olevat väga "kuradiuskuja rahvas" = kuře-uskiji ro'uz (L). Sageli öeldakse ebauskliku inimese kohta "nõia resp. nõiduse uskuja" = buřa uskiji (Sr, Kr, Pr), mõnikord ka "viirastuste uskuja" — võlatõkst uskiji (*Kr 281 = S. 128).

3. "Usu" ja "ebausu" sõbraliku ühtesulamise ja suure elujõu illustreerimiseks veel tänapäeval järgnegu kirjeldus, kuis liivi palvevennad kavatsesid sõita taevasse talvel 1920 (Ebausust ja ebausklikkusest Liivis üldse vt. pikemalt nende ridade kirjutaja artiklis "Liivi rahva olevik", Eesti Kirjandus 1923, 172—180.). —

TAEVASÕITJAD (S. 258)

Sel talvel Pitrõg-külas üks mees tahtis sõita taevasse. Ta “kütis” (s.t. ütles), las rahvas tema juurde mingi, et ta ajab kõiki kuradeid välja. Ja tema juurde läksid paljud. Tema ütles kõigile, kes tulid, et pärast kümnet päeva nad sõidavad üles ja et “lugu” nendel praegu on täis. Nii ühel õhtul nad kõik olnud koos ja oodand. Siis läind koju murelikult. Ent hommikul taas üks naine on tõusnud üles ja läind muile kah ütlema, et nüüd ta sõidab taevasse. Ja üks olnud tapnud vasika — selle kinkind ära muile, sest talle endale ei ole vaja enam midagi. Teine naine taas keetnud kapsaid — need ta lükand tulle. Ja nii nemad läind, oodand ja palund, et nad nüüd sõidavad üles. Nüüd nad näind, et üks pilv tuleb. Nad mõtelnud, et see nad võtab ühes. Kuid kui see pilv on saand nende juurde, siis ta on lagunend ära. Nu, nüüd see pühamees on öelnud, et üks on patune nende seas ja et on minemist (s.t. peab minema) ja ajamist sellel see kurat välja. Siis nad ajand seda kuradit välja: nad põlvede pääl palund jumalat, pää maas, pe- õhus. Pärast pühamees on öelnud, et praegu talle kõlistetakse taevast, et nüüd nad sõidavad üles. Kuid Pitrõg-küla inimesed vaatavad akna taga, kuis nad säääl elavad (s.t. töötavad), ja naeravad kui penid. Nu, nüüd see pühamees näeb neid ja jookseb kaikaga neile järgi ja tahab nad maha rabada, kuid nemad võind ära põgeneda. Ja see pühamees on läind tagasi ja palund nüüd taas. Siis ta on öelnud, et nüüd vaja minna koju, kuid argu nad töötagu enam, las käigu kõik valgeis riideis, sest pärast neljakümnet päeva nad sõidavad edaspidi (s.t. ära) sellest maailmast, las müügu ära oma vili (s.t. varandus), sest neile ei ole enam vaja seda vara, mis vaja on maa pääl. Ja siis ka viind talle, kes saab sellesse uskuda: mõni on viind pundade kaupa võid, mõni osa (s.t. liha), mõni vasikaid, mõni peent jahu puudade viisi, las ainult saagu tema usku, sest siis nad saavad elusalt taevasse. Ja kõik käind valgeis riideis kui pühad neitsid.

Nu, nüüd on tulnud see neljaskümnes päev, kus nad nüüd sõidaksid. Nad veel palund jumalat, kuid nüüd nad näind, et tuleb must kult sisse ja kõiki nuusutab ja pühamehe juures kaob ara! Nu, siis nad rehkendasid, et pühamees on kurat ja et see ei sõiduta taevasse. Teisel õhtul nad taas palund ja siis nad näind, et tuleb üks mees sisse, saag käes, ja saeb pühamehe selga. Pühamees ise olnud ära higistund, et higi on tulnud seljast maha nagu vesi. Kõik öö nad on vaevelnud; siis tulnud pühapäeva hommik. Nüüd nad läind koju tükkis (s.t. kõik). See pühamees on jäänd üksinda istuma oma pengi pääle. Kõik läind “laadale” (s.t. jumalateenistusele), ja ta võtnud ühe va pangi kätte ja löönd kella bim-bom. Siis ta näind, et sõbra peni läheb sööma tema kanamune. Nii ta on ajelnud (s.t. joosnud) ja hakand (s.t. haarand) selle peni kätte, ise öelnud sellele penile: sa sööd kõik kanamunad ära. mis siis mulle jääb süüa! Nüüd ta on lasknud selle peni valla ja läind tuppa ja kõlistelnud taas bim-bom, bim-bom.

Liivi lugemik I 17—18 (V).